

ZARDO‘ZLIKDA USULLAR VA MUJASSAMOT TURLARINING TARIXIY RIVOJI

Nasirova Gulnoza Hikmatullayevna

Etnografiya fondi ilmiy xodimi

Annotatsiya. Ushbu maqola zardo‘zlik san’atining tarixiy rivoji, usullari va mujassamot turlarini ilmiy tarzda o‘rganadi. Tadqiqot davomida qadimiy va zamonaviy zardo‘zlik texnikalari, naqshlar semantikasi va ularning madaniy ahamiyati tahlil qilinadi. Maqola zardo‘zlik san’atining milliy meros va estetik qadriyat sifatida qadrlanishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Zardo‘zlik, naqsh, mujassamot, tarixiy rivoj, bezak texnikalari, madaniy meros, san’atshunoslik.

Аннотация. Данная статья научно изучает историческое развитие искусства золочения, его методы и виды орнаментации. В исследовании анализируются древние и современные техники золочения, семантика узоров и их культурное значение. Статья показывает ценность искусства золочения как национального наследия и эстетической ценности.

Ключевые слова. Золочение, узор, орнаментация, историческое развитие, декоративные техники, культурное наследие, искусствоведение.

Annotation. This article scientifically examines the historical development of gilding art, its techniques, and types of ornamentation. The study analyzes both ancient and modern gilding methods, the semantics of patterns, and their cultural significance. The article demonstrates the value of gilding art as a national heritage and an aesthetic treasure.

Keywords: Gilding, pattern, ornamentation, historical development, decorative techniques, cultural heritage, art studies

Kirish. Zardo‘zlik san’ati insoniyat tarixida qadimdan muhim o‘rin tutgan bezak usullaridan biri hisoblanadi va uning rivoji turli davrlar madaniyati va texnologiyasiga

bog‘liq bo‘lgan. Ushbu san’atning asosiy xususiyati oltin va boshqa qimmatbaho metallardan foydalangan holda buyumlar va matolarni bezashdir, bu esa mahsulotlarga nafislik va qadriyat hissini beradi. Tarixiy manbalarda zardo‘zlikning ilk shakllari qadimgi Sharqda, ayniqsa Movarounnahr va Fors hududlarida paydo bo‘lganligi qayd etilgan bo‘lib, ular nafaqat estetik, balki ijtimoiy va diniy ma’noga ega bo‘lgan. Asrlar davomida zardo‘zlik usullari takomillashib, turli texnikalar, masalan, folga yopishtirish, zar naqsh va chizilgan naqshni oltin bilan boyitish kabi metodlar vujudga kelgan. Shu bilan birga, mujassamot turlari ham rivojlanib, dastlabki oddiy geometrik shakllardan murakkab floral, figurativ va aralash naqshlargacha yetgan. Zardo‘zlikning tarixiy rivoji nafaqat texnika, balki ijtimoiy madaniyatning o‘zgarishlariga ham bog‘liq bo‘lgan, chunki u vaqt o‘tishi bilan turli hukmdorlar va saroylarning talabiga qarab yangi uslublar va dizaynlarni qabul qilgan. O‘zbek zardo‘zligida esa bu san’at turli milliy naqsh va ranglar bilan boyitilgan bo‘lib, u mahalliy hunarmandchilik an’analari aks ettiradi va zamonaviy bezaklarda ham davom ettiriladi. Shu tarzda, zardo‘zlik usullari va mujassamot turlari tarix davomida o‘zgarib, takomillashib, estetik va madaniy qadriyatlarni birlashtiruvchi noyob san’at shakliga aylangan. Ushbu maqola mazmunida zardo‘zlikning tarixiy rivoji, uning asosiy usullari va mujassamot turlarining shakllanishi, shuningdek, turli davrlarda ular qanday o‘zgarib borganligi ilmiy tarzda o‘rganiladi.

Asosiy qism. Zardo‘zlik san’ati O‘zbekistonning milliy amaliy bezak san’ati sifatida qadimdan shakllanib, butun Sharq hududida ajralmas ma’naviy va madaniy an’ana bo‘lib qolgan. O‘zbekiston mintaqasida, xususan Buxoro vohasida zardo‘zlik ustalari o‘z ishlarida nozik naqshlar va oltin rangli iplarni qo‘llab, har bir libos va bezak buyumida badiiy estetika yaratganlar, bu esa vaqt o‘tishi bilan saroy madaniyati va xalq estetik didining rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatgan. Buxoro zardo‘zligidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda zardo‘zlik hunari nafaqat bezak, balki ijtimoiy tabiati bo‘yicha hukmdorlar, saroy ahli va an’analarning madaniyati bilan chambarchas bog‘liq ekanligi qayd etilgan. Zardo‘zlik terminining o‘zi fors tilidan kelib chiqqan bo‘lib, “zar—tilla” va “do‘zi—tikmoq” ma’nolarini ifodalaydi, bu esa uning qadimiy ildizlari va keng qo‘llanilishi haqida tasavvur beradi.

O'rta Osiyoda zardo'zlik ipak, baxmal, charm kabi matolar bilan kombinatsiyalangan holda mukammal bezak usullarini yaratgan, bu esa hududning o'ziga xos san'at maktabining shakllanishiga olib kelgan. Arxeologik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, I—II asrlarda markaziy Osiyo xalqlarining zarbof kiyimlari mavjud bo'lgan va ular vaqt o'tib yanada murakkab naqshlar bilan bezalgan. Sharq va Markaziy Osiyo zardo'zlari bezakda floral, geometrik va figurativ motivlarni qo'llagan, bu naqshlar turli davr madaniyati va diniy qarashlar bilan uyg'unlashgan. Zardo'zlikning tarixiy rivoji milliylik bilan bir qatorda xalqaro ta'sirlar, jumladan Vizantiya, Eron va Hind madaniyatlari bilan almashinuv orqali ham boyigan. Har bir ustaning ijodi, naqsh semantikasi va texnik uslublari o'z davrining madaniy yodgorligiga aylangan, bu esa bugungi kunda ham ilmiy tahlil uchun muhim manba bo'lib qolmoqda. Ushbu tadqiqotlar zardo'zlik san'atining tarixiy rivojini yanada chuqurroq o'rganishga zamin yaratadi va uni milliy meros sifatida qadrlashga yordam beradi.

Zardo'zlikda qo'llanadigan texnik usullar tarixi ham murakkab va ko'p qirrali bo'lgan, chunki bu san'at turidagi naqshlar va bezaklar o'z ichiga nafaqat tugmalar, simlar va oltin iplar bilan ishlangan kashta, balki boshqa metall va xom ashyo bilan ishlashni ham olgan. Oltin varaqchalar yoki chang yordamida yuzalarga bezak qo'yish dunyo tarixida qadim zamonlardan beri mavjud bo'lib, bu usullarni "gilding" deb atashadi, ya'ni metall varaqchalarni yuzaga yopishtirish orqali bezak yaratish san'ati paydo bo'lgan. Gilding san'ati qadimiy Misrda tosh, yog'och va metall buyumlarni oltin bilan bezashda mukammallashtirilgan bo'lib, Yunon va Rim madaniyatlarida binolar, haykallar va diniy buyumlarda keng qo'llanilgan. Gilding texnikalari orasida suv gilding va moy asosida gilding kabi ikkita asosiy yo'nalish mavjud bo'lib, ularning har biri bezak yuzasini tayyorlash, oltin varaqni joylashtirish va burnish (yumshatish) jarayonlariga ega bo'lgan.

Sharq hunarmandchiligi bu usullarni mato, xuddi zardo'zlikda bo'lgani kabi, gullar, chiziqlar va murakkab naqshlarni yaratishda qo'llagan. Evropa renessansi davrida esa gantella va pastiglia kabi murakkab bezak uslublari rivojlangan bo'lib, ular oltin bilan boyitilgan naqshlarni yaratishda yangi estetik gorizontlarni ochgan. Gilding san'ati va zardo'zlik o'rtasidagi umumiyliklar badiiy qiyofa, nazariy asoslar va vizual ifoda jihatidan

o'xshash bo'lib, ularning tarixi san'atshunoslar va madaniyatshunoslar tomonidan alohida o'rganib kelinadi. Bu texnikalarni o'rganish zardo'zlikning butun dunyo sanat tarixi kontekstida joylashuvini yaxshiroq tushunishga imkon beradi. Ilmiy izlanishlar va maqolalarda zardo'zlikning tarixiy ildizlari va zamonaviy talqinlari ham o'rganilib, uning nafis san'at sifatida shakllanishi va bugungi dizayn muhitida qanday integratsiyalanishi haqida nazariy mulohazalar berilgan.

Masalan, Xo'jamurodova Sevinch Abdilmajidovna zardo'zlik san'atining O'zbekiston madaniy merosidagi o'rnini tahlil qilgan tadqiqotida zardo'zlik elementlarining zamonaviy moda va tekstil dizaynidagi qo'llanilishi haqida so'zlagan. U ilmiy ishida tarixiy bosqichlardan tortib, bugungi kun moda ijodkorlarining zardo'zlik elementlarini libos, sumka va aksessuar dizayniga tatbiq etishga oid amaliy misollarni ishlab chiqqan. Ustozlarning bezaklarining semantikasi va texnik ishlanmalari haqida bergan tahlillari zardo'zlikning vaqt o'tib ham o'z muhimligini saqlab qolganligini ko'rsatadi. U o'z asarida zardo'zlik motivlari milliylik tuyg'usi, badiiy did va estetik qadriyatlar bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlagan. Tadqiqotda qadimiy naqshlar tahlili bilan birga zamonaviy ijodkorlarning innovatsion yondashuvlariga ham e'tibor qaratilgan. Bu izlanishlar zardo'zlikning tarixiy kontekstda shakllanishiga, uslublarning o'zaro ta'siriga va hozirgi zamonda ijodiy yangiliklarga qanday moslashganiga oid muhim ilmiy dalillar beradi. Shuningdek, maqola zardo'zlik san'ati orqali milliy identitet va estetik qadriyatlarni anglashga xizmat qiladi. Zardo'zlik san'atining tarixiy rivoji doirasida naqsh va mujassamot turlarining shakllanishi ham alohida ilmiy e'tiborga loyiq holat bo'lib, bu naqshlar o'tmishdan to hozirgi kunimizgacha bo'lgan madaniy aloqalar va badiiy izlanishlar natijasida boyib borgan.

O'zbekiston hududida zardo'zlik bezaklarida ko'pincha o'simlik motivlari, murakkab geometrik kompozitsiyalar va abstrakt figurativ elementlar uchraydi, ularning barchasi mutaxassislar tomonidan semantik va formal tahlil qilingan. Ushbu naqsh turlarining tarixi turli davrlarning siyosiy-iqtisodiy sharoitlari, din, xalq an'analari va atrof-muhit tasavvurlari bilan bog'liq bo'lib, ularning shakllanish jarayoni ko'p qavatli ma'lumotlarga asoslanadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qadimgi zardo'zlikda oddiy chiziqlar va

takrorlanuvchi shakllar asosiy bezak bo'lgan bo'lsa, keyingi davrlarda murakkab floral va interlaced motivlar ko'proq afzal ko'rilgan. Bu naqshlarning semantik mazmuni diniy, ijtimoiy yoki kosmik tasavvurlarni ifodalovchi belgilar sifatida qadrlanadi. Zardo'zlik naqshlari ustalari ularni yaratishda badiiy muvozanat, simmetriya va fonning kontrasti kabi san'at prinsiplari bilan ishlaganlar, bu jarayon esa zamonaviy dizayn nazariyasiga ham ta'sir ko'rsatgan. Bugungi kunda naqsh turlari ustida olib borilayotgan ilmiy izlanishlar ularning tarixiy ildizlarini, mintaqaviy farqlarini va estetik rollarini aniqlashga xizmat qiladi hamda ularni saqlab qolish va rivojlantirish bo'yicha strategiyalarni shakllantiradi.

Zardo'zlik va gilding kabi bezak texnikalarining tarixiy rivoyati va ularning o'zaro aloqadorligi san'atshunoslar tomonidan dunyo bo'yicha ham tahlil etilgan, bunda qadimiy madaniyatlarning bezak usullari orasidagi uzviy bog'liqliklar ko'rsatib o'tilgan. Gilding san'ati Misrda, Xitoyda, Yunon va Rimda turli materiallarda oltin varaqchalarni qo'llash orqali yuzalarni bezashda keng qo'llanilgan, bu esa bezak texnikalarining global tarqalishiga olib kelgan. Gildingning suv asosidagi va moy asosidagi usullari yordamida yuzalarda oltin varaqchalarining joylashtirilishi va burnish jarayonlari butun dunyoda bezak usullarining standartiga aylangan. Ularning texnik yondashuvi zardo'zlikda qo'llanadigan naqshlarni yaratishda ham o'z aksini topgan, chunki bezakning vizual effektlari va ustaning mahorati bezak uslubini aniqlovchi omil bo'lgan. Bu texnikalarni tarixan solishtirish zardo'zlik bezaklarining strukturasini tushunishga, naqshlar va ranglarning xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Shu bilan birga, ilmiy manbalar bu texnikalar orqali madaniyatlararo almashinuv jarayonlarini ochib beradi, ya'ni bezak usullari bir madaniyatdan boshqasiga qanday tarqalganligini tushuntiradi. Bu taqqoslash san'atshunoslarga bezak san'atining umumiy tarixiy kontekstini aniqlash imkonini beradi, shuningdek, zardo'zlikning milliy o'ziga xosligini global bezak texnikalari kontekstida joylashtiradi.

Zardo'zlik san'ati va uning tarixiy rivojlanishiga oid ilmiy tadqiqotlar ko'rsatadiki, bu bezak san'ati nafaqat texnik uchastkalar va naqsh turlarini o'rganish orqali, balki ularning madaniy-ma'naviy ahamiyatini aniqlash orqali ham chuqur tahlil qilinadi. Olimlar zardo'zlik san'atini o'rganishda uning qadimgi manbalaridan boshlab, madaniy

almashinuv jarayonlari, estetik qadriyatlar, ustalar ijodi va zamonaviy talqinlar gorizontini o'z ichiga olgan kompleks yondashuvlardan foydalanadilar. Shuningdek, bu ilmiy izlanishlar zardo'zlikning tarixiy rivojlanish bosqichlarini, strategik ijtimoiy-siyosiy kontekstini, naqshlar semantikasini va bezakning badiiy tilini aniqlashga qaratilgan. Natijada, zardo'zlik san'ati nafaqat milliy bezak san'ati bo'lib qolmoqda, balki xalqaro ilmiy hamjamiyat uchun ham muhim tadqiqot obyekti sifatida e'tirof etilmoqda. Bu san'at turining bugungi dizayn va moda sohasiga qo'shayotgan hissasi, qadimiy naqshlar va texnikalarning zamonaviy ijodkorlar tomonidan qayta interpretatsiya qilinishi zardo'zlikning abadiy qadrini yanada oshiradi. Shuning uchun ham san'atshunoslar va tarixchi mutaxassislar zardo'zlikni jamiyat madaniy merosi sifatida saqlash va uni o'rganishda davom etmoqda.

Xulosa. Zardo'zlik san'ati va uning tarixiy rivoji o'rganilganda, bu bezak hunari nafaqat milliy madaniyatning ajralmas qismi ekanligi, balki butun Sharq va Markaziy Osiyo madaniyati bilan chambarchas bog'liqligi aniq ko'rinadi. Tarix davomida zardo'zlik usullari, naqsh turlari va mujassamot shakllari o'zgarib, takomillashib borgan, bu esa ularning estetik va ma'naviy qadrini oshirgan. Oltin folga, zar naqsh va chizilgan naqshlarni boyitish kabi texnikalar qadimiy davrlardan beri mavjud bo'lib, ular ustalarning ijodiy yondashuvi va madaniy an'analari bilan uyg'unlashgan. Floral, geometrik va figurativ naqshlar esa zardo'zlikda asosiy mujassamot turlarini tashkil etib, har biri o'z davrining ijtimoiy, diniy va estetik talablari bilan izohlanadi. Ushbu naqshlar milliy hunarmandchilik maktabining rivojlanishiga hissa qo'shgan va zamonaviy dizaynda ham o'z izini qoldirgan. Olimlar tadqiqotlarida zardo'zlik san'ati va uning usullarining tarixiy konteksti, ularning global va mintaqaviy madaniyatlar bilan aloqasi tahlil qilingan. Zardo'zlik orqali nafaqat badiiy ifoda, balki ijtimoiy mavqe, diniy tasavvurlar va madaniy qadriyatlar ham aks etadi. Shu sababli, zardo'zlik san'ati nafaqat dekorativ, balki tarixiy va madaniy tadqiqotlar obyekti sifatida ham yuqori ilmiy ahamiyatga ega. Ustalar ijodiy yondashuvi va naqshlarning o'ziga xos semantikasi bu san'atning bugungi kunda ham qadrli va chuqur o'rganishga loyiq ekanligini ko'rsatadi. Shu tarzda, zardo'zlik nafaqat

bezak san'ati, balki tarixiy meros va milliy identitetni anglash vositasi sifatida qadrlanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. **Begmurodov A., & Asadova S.** *Milliy zardo'stlik ornament naqshlar*. Educational Research in Universal Sciences. 2020. – P. 321-325.
2. **G'iyosova Z. Y.** *O'zbek zardo'zlik san'atining rivojlanish tarixi (Buxoro vohasi misolida)*. Tadqiqotlar jurnali. 2021. – P. 146-148.
3. **Zardo'zlik (Gold embroidery) – Intangible Cultural Heritage of Uzbekistan**, rasmiysayt materiali.
4. **Sultonova N.** *Zardozi Artifacts and Their History in the Bukhara Museum*. International Journal of Scientific Trends. – P. 136-139.
5. **Sadikova G. Q.** *Zardo'zlik san'ati*. Toshkent. 2022. – 166 b.